

**ELMALILI HAMDİ HZ. ÂDEM'İN EVRİMLE YARATILDIĞINI
MI SÖYLÜYOR?
(SÜLEYMAN ATEŞ'İN İDDİASI ÜZERİNE BİR İNCELEME)*
Yunus Emre GÖRDÜK****

Öz

Bazı Müslüman araştırmacılar insan soyunun Âdem ve eşi Havva'dan değil evrim sonucu başka bir ilkel türden tekâmül ederek bugüne geldiğini savunmaktadır. Bu araştırmacıların en belirgin özelliği, keyfi te'viller yaparak bu iddiayı Kur'ân âyetleriyle desteklemeye çalışmalarıdır. Oysaki âyetlerde açıkça ilk yaratılan insanın Hz. Âdem olduğu, daha sonra eşinin yaratıldığı ve insan neslinin bu ilk çiftin çocukları olduğu beyan edilmektedir. Söz konusu araştırmacılarından biri Süleyman Ateş'tir. Ateş sadece Kur'ân âyetlerini değil bazı âlimlerin ilgili açıklamalarını da kendi iddiasına delil yapmaya çalışmıştır. Ateş 1975'te yayınlanan "*Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi*" adlı makalesinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinden örnekler vererek onun evrim fikrini benimsediğini iddia etmektedir. Bunu da parçacı bir yaklaşımla yapmakta, yani kendi fikrini destekleyecek bazı kısımları seçerek kullanmaktadır. Onun bu husustaki tavrını daha sonraki eserlerinde sürdürdüğü de görülmektedir. Halbuki Elmalılı'nın konuyla ilgili düşüncesi bütüncül bir gözle incelendiğinde durumun hiç de Ateş'in yansıttığı gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Müellif Hz. Âdem'in evrim yoluyla başka canlı türlerinden geldiği görüşünde değil, aksine onun kusursuz bir ilk insan olarak yaratıldığı kanaatindedir. O bu kanaat ve inancını telif etmiş olduğu büyük tefsiri "*Hak Dini Kur'ân Dili*"nde açıkça beyan etmiştir. Netice itibariyle bu incelemenin asıl amacı bir şahıs yahut bir şahsın evrim konusundaki fikrini tenkitten ziyade bir zihniyetin ve yaklaşım tarzının sağlıksızlığını ortaya koymaktır. Ne yazık ki son zamanlarda, bahsi geçen parçacı ve derinliksiz yorum çabalarının, İslami ilimlere dair en hassas konularda bile artan bir ivmeyle yaygınlık kazandığı gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Elmalılı Hamdi, Âdem, Yaratılış, Evrim, Süleyman Ateş, İddia, Yaklaşım.

**Does Elmalılı Hamdi Assert that Adam Was Created Through
Evolution?**

(An Examination on Süleyman Ateş's Claim)

Abstract

Some Muslim researchers argue that humans have come to this day as evolving from another primitive descendent, not from Adam and his wife Eve.

* Bu makale, "II. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi"nde sunulan tebliğin genişletilmiş halidir. / This article is an extended form of the paper presented at "II. International Creation Congress on the Light of Sciences".

** Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Balıkesir, orcid.org/0000-0001-7603-7705, yunusemre.gorduk@gmail.com.

Their most prominent characteristic is that they try to support this claim with the Qur'anic verses by making arbitrary interpretations (ta'wils). However, in the verses it is declared that the first created human being is Adam, then his wife is created and that the human race is the children of this first couple. One of the researchers we talked about is Süleyman Ateş. Ateş has tried to use not only the verses of the Qur'an but also the descriptions of some scholars (ulama) as support for his claim. In his article published in 1975, "*The Theory of Evolution according to the Holy Quran*", Ateş claims -with giving examples from his tafsir- that Elmalılı Hamdi Yazır adopts the idea of evolution. In doing so, he chose a fragmenter approach; that is, not all of the text but some parts of it. It is seen that he continued his attitude in this issue in his later works. However, when Elmalılı's opinion is examined with a holistic view of the subject, it is understood that the situation is not at all the same as Ateş implies. Elmalılı does not think that Adam is derived from another species through evolution; on the contrary, he is of the opinion that he was created as a perfect first human. He expressed this opinion and belief in his great tafsir "*Hak Dini Kur'an Dili*" very clearly. As a result, the main purpose of this study is not to criticize a person or a person's idea of evolution, but rather to reveal the inaccuracy of a mentality and approach. Unfortunately, it is observed that the recently mentioned fragmentary and depthless interpretation efforts have gained widespread popularity even in the most sensitive subjects of Islamic sciences.

Keywords: Tafsir, Elmalılı Hamdi, Adam, Creation, Evolution, Süleyman Ateş, Claim, Approach.

GİRİŞ

Bazı Müslüman araştırmacılar, insan soyunun ilk insan olan Hz. Âdem ve eşi Havva'dan değil evrim sonucu başka bir ilkel türden tekâmül ederek bugüne geldiğini savunmaktadır. Söz konusu araştırmacılarından biri olan Süleyman Ateş 1975'te yayınlanan "*Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*" adlı makalesinde âyetleri bu doğrultuda tevîl etmiş, bu arada bazı âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini de kendi iddiasına delil yapmaya çalışmıştır. Onun daha sonra kaleme aldığı eserlerinde de bu yaklaşımı sürdürdüğü görülmektedir. Ateş'in görüşlerini delil olarak kullandığı alimlerden biri *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirin müellifi Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dır. O kendi makalesinde ve diğer eserlerinde yaptığı alıntılarla Elmalılı Hamdi'nin evrim fikrini benimsediğini iddia etmektedir. Oysaki durum hiç de onun yansıttığı gibi değildir.

Hemen belirtmek gerekir ki bu makalede ortaya konmaya çalışılacak asıl mesele Süleyman Ateş'in şahsı yahut fikirleri değil daha ziyade bir yaklaşım tarzının ve zihniyetin mahiyetidir. Nitekim bir yandan evrimi savunan diğer yandan Müslüman oldukları için bu düşünce ekseninde Kur'an'ı da kullanmak isteyen kimselerin âyetleri bu minvâlde te'vil etmeleri, özellikle son zamanlarda mebzûl miktarda karşılaşılan bir ameliyedir. Ancak bu yapılırken, te'vile elverişli olduğu düşünülen âyetler seçilmekte, elverişli olmayan âyetler ise görmezden gelinmektedir. Nitekim böyle yaklaşılmadığı ve mesele bütün boyutlarıyla ihata edildiği zaman ortaya türedi iddialar atmanın zor hatta imkânsız olduğu bilinmektedir. Elbetteki Kur'an'ı bu şekilde kullanmayı meşru gören bir yaklaşım tarzı İslam âlimlerinin eserleri ve görüşleri için de bunun aynısını uygulamakta tereddüt etmeyecektir.

Bu makalenin temerküz edeceği nokta tam da yukarıda çerçevesi çizilen sağlıksız hatta aldatıcı yöntemdir. Vurgulamaya çalıştığımız bu önemli sorun Elmalılı Hamdi Yazır'ın izahlarını kendi düşüncesi ekseninde parçalayarak

kullanan Süleyman Ateş örneğinde analiz edilecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki maalesef İslamî ilimlerin en kritik ve hassas konularında bile bu tür parçacı yaklaşım keyfiliği had safhadadır. Gerek Kur'ân âyetlerinin yorumunda gerekse Kur'ân-Sünnet bütünlüğü ve hadîsler arasında görülen zâhirî tenakuz noktaları başta olmak üzere pek çok hususta, meseleyi ihata etmeksizin ele geçirilen bir rivâyet, bilgi, hatta bazen kuruntu ve zanla hüküm verme çabasına girildiği görülmektedir. Halbuki bu durum filin kulağına dokunan gözü bağlı bir adamın fili kulaktan ibaret zannetmesi gibi vahim bir yanılıdır. Dolayısıyla parçacı yaklaşan ve bütünü göz ardı eden hiçbir çıkarımın sağlıklı olması beklenemez.

Makalenin ilk bölümünde Süleyman Ateş'in adı geçen makalesinde yer alan evrimle ilgili görüşlerinden bahsedilecek, onu takip eden kısımda ise Elmalılı Hamdi Yazır'a yaptığı atıflar ele alınacaktır. Örnek teşkil etmesi açısından yazarın söz konusu makalesi haricinde "*Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*" adlı eserinden de bazı alıntılara yer verilecektir. Son olarak Elmalılı Hamdi Yazır'ın yaratılışla ilgili düşüncesinin tam olarak ne olduğu, yine kendi tefsirinden bazı örneklerle ortaya konulacaktır.

1. SÜLEYMAN ATEŞ'İN EVRİMLE İLGİLİ DÜŞÜNCESİ

Evrim düşüncesini ilk defa Müslümanların ortaya attığını iddia eden¹ Süleyman Ateş'in görüşleri, doğrudan kendi makalesinde kaleme aldığı şekliyle şöyledir:

"Demek ki insanın menşei, önce güneşin ısısı karşısında bulunan kupkuru, hayattan eser olmayan anorganik topraktır. Bu toprak su ile karışıp balçık haline gelmiş, bu balçıktan zamanla organik hücre teşekkül etmiş, bu hücre insanı meydana getirmek için Allah'ın iradesi ve verdiği yön doğrultusunda gelişe gelişe; çeşitli safhalardan geçe geçe bitkileri, hayvanları meydana getirmiş ve insanın kökü olan bir canlının evriminden de insan yaratılmış, akıl gücünü kazanan ilk insan Âdem adını almıştır."²

"Allah'ın '*İnsanı yaratmaya çamurdan başladı!*' (Secde 32/7) sözü son derece düşündürücüdür. Ayet insanı çamurdan yarattı demiyor, insanı çamurdan yaratmaya başladı diyor. Demek ki insanın yaratılışı çamurdan başlamış, fakat hemen bir anda çamur insan oluvermemiştir. Çamurdan yaratılan hücre '*ol*' emriyle insan olma yönüne yöneltilmiştir. Bu emri alan canlı derhal insan olmamış, insan olma yoluna girmiştir. Eğer çamur derhal insan olsaydı Yüce Allah: '*... ona ol dedi, o da oldu.*' derdi. Fakat öyle demiyor şöyle diyor: '*O'nu topraktan yarattı, sonra ona ol dedi, o da oluyor.*' (Âl-i İmrân 3/59) Bu ifade toprağın Âdem olma yoluna girdiğini, şekilden şekle, safhadan safhaya geçerek evrimleştiğini hatıra getiriyor."³

Görüldüğü gibi Süleyman Ateş, balçıktan yaratılan tek hücrenin gelişerek bitkileri daha sonra hayvanları meydana getirdiğini; nihayet insanın kökü olan bir canlının evrimi sonucu insanın yaratıldığını söylemektedir. Akıl gücünü kazanan ilk insana ise Âdem denmiştir. Halbuki onun buna delil olarak öne sürdüğü âyetlerde (Âl-i İmrân 2/59; Hicr 15/26; Nahl 16/4; Mü'minûn 23/12; Secde 32/7; Sâffât 37/11; Rahman 55/14; el-İnsan 76/2, Alak 96/2) ne balçıktan organik bir hücrenin oluştuğu ne de bu hücrenin bitkiden insana doğru evrimleştiği söylenmektedir. Ateş'e göre ise bu âyetlerde insanın yaratıldığı

¹ Süleyman Ateş, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1975, S. 20, s. 136.

² Ateş, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi", s. 133.

³ Ateş, "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi", s. 134.

unsurlar olarak belirtilen “Türâb: toprak”, “Salsâl: Tıngır tıngır ses veren kuru, pişmemiş çamur”, “Fahhâr: Pişmemiş çamur”, “Hame’: Uzun süre su ile karışıp yumuşamış, değişmiş, cıvık, kokar çamur yahut balçık”, “Tîn: Mutlak çamur”, “Tîn-i Lâzib: Yapışkan çamur”, “Sülâle: Bir şeyden süzülüp çıkarılan öz” ve “Alak: Kan pıhtısı” demektir. Bütün bunlar birbirine zıt şeyler olmayıp insanın evrim sürecini belirten ifadelerdir.⁴

Evrim hipotezi⁵ benimsenince Hz. Âdem’in Yüce Allah tarafından bizâtihi yaratılan ilk insan olmadığını söylemekten başka çarenin kalmadığı görülmektedir:

“Âdem kelimesi Kur’ân’da özel isimden ziyade insan nev’ini göstermektedir. İlk insanın yaratılışından bahseden âyetler genellikle Âdem yerine insan kelimesini kullanır: ‘Biz sizi yarattık, sonra şekillendirdik, sonra meleklerle: Âdem’e secde edin dedik.’ (A’raf 7/11) Âyet, insanın yaratıldığını, çeşitli merhalelerden geçip şekillendirildiğini, sonra Âdem adını alan ilk insana meleklerin boyun eğdirildiğini ifade ediyor. Âyetten açıkça anlaşıldığı gibi Âdem, evrim sonunda akıl ve duyularına kavuşan ilk insanın adıdır.”⁶

Bu ifadelerden, Ateş’e göre Hz. Âdem’in ilk insan olmadığı, ondan önce evrim sonucu ortaya çıkan bir insan türünün olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Âdem ise onlar arasında bu ismi alan ilk insandır. Hal böyle olunca Hz. Âdem’in de bir babası olması lazımdır. Genel anlamda insanın nutfeden yaratıldığını belirten ayet ise ona göre zaten (!) bunu ilan etmektedir:

“Ant olsun biz insanı karışık bir nutfeden yarattık! (İnsan 76/2) âyetindeki insan umum ifade ettiğinden Âdem de âyetin hüküm şumulüne girmektedir. Demek ki Âdem de nutfeden yaratılmıştır ancak bu nutfe bir insandan gelmemektedir. Âdem insanla hayvan arasındaki sınır canlının nutfesinden yaratılmıştır.”⁷

Süleyman Ateş’in bu ifadelerinin aynı konudaki diğer ifadeleriyle çelişki içinde olduğu da gözden kaçmamaktadır. Çünkü yukarıda geçtiği gibi, önce insan türünün ortaya çıktığı, Âdem’in ise “Âdem” ismini alan ilk insan olduğu yine Ateş’in iddiasıydı. Burada ise Âdem’in insandan değil insan-hayvan arası bir sınır canlının nutfesinden yaratıldığı iddia edilmektedir.

Öte yandan zan, tahmin ve vehimden hareketle yapılan keyfi te’villerden ibaret bu tür düşüncelerin kendileri haricindeki insanların idrâk edemediği kesin doğrular olarak öne sürülmesi, psikolojik sâikleri açısından da ayrıca incelenmesi gereken bir husustur. Hipotez düzeyinde olan evrim düşüncesine adeta “iman” edip, daha sonra bunu Kur’ân’a mal etmeye çalışanlar, parçacı ve keyfi bir öznellikten öteye geçememektedir. Milyonlarca yıllık sürece bizzat şahit olmuş gibi kendinden son derece emin bu tarz bir

⁴ Ateş, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Evrim Teorisi”, s. 133.

⁵ Evrim düşüncesi bir “teori” olarak tarif edilmiş ve bu şekilde yerleştirilmişse de bazı bilim insanları evrimin sadece bir hipotez olduğu kanaatindedir. Bk. İsmail Kocaçalışkan, “Evrim mi? Yaratılışta Tedric mi?”, *I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Tebliğleri*, ed. Adem Tatlı v.dğr., Anıt Matbaacılık, Gaziantep 2018, s. 825; Turan Güven, “Topluma İdeoloji Olarak Dayatılan Bilim ve Evrim”, *I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Tebliğleri*, ed. Adem Tatlı v.dğr., Anıt Matbaacılık, Gaziantep 2018, s. 881-882.

⁶ Ateş, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Evrim Teorisi”, s. 140.

⁷ Ateş, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Evrim Teorisi”, s. 133.

yaklaşım tarzının sadece Ateş'e mahsus olmadığı ve bu çizgide seyreden hemen herkeste görülen bir tavır niteliğinde olduğu fark edilmektedir.⁸

Neticede Süleyman Ateş'e göre Âdem, safhadan safhaya geçerek evrimleşmiş, en sonunda insanla hayvan arasında sınır teşkil eden ve tabiri yerindeyse "Ne idiği belirsiz!" bir canlının nutfesinden yaratılmıştır. Meleklerin boyun eğdirildiği ifade edilen Âdem bu adla anılan ilk insandır. Ona göre evrimin sonunda akıl ve duyularına kavuşan ilk insanın "Âdem" oluşu, âyetten açıkça anlaşılabilir (!) bir durumdur. Kanaatimizce ona göre Kur'an âyetlerinden bu kadar açıkça anlaşılabilir bir şeyin, bin dört yüz yıllık tarihsel süreçte en azından akıl sahibi olanların kâhır ekseriyeti tarafından idrâk edilememiş olması (!) hakikaten kayda değerdir. Öte yandan âyetlerin bu kadar net bir şekilde evrime delâlet ettiğini iddia etmenin bir vehim ve zandan ibaret olabileceğinin düşünülmemiş olması da ayrıca dikkat şayandır.

Ateş söz konusu makalesinden yıllar sonra telif ettiği "*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*" adlı tefsirinde aynı düşüncede olduğunu teyit etmekte ancak bunu -belki de geniş okuyucu kitlelerine hitap etmesi hasebiyle- biraz daha yumuşak bir tonda şöyle dillendirmektedir:

"Âyet-i kerîmelerin özünden anladığımıza göre, insanın yaratılışı birtakım evrelerden geçirilmiştir. İnsanın bir tekâmül geçirdiği düşüncesi İslam filozofları tarafından işlenmiş bir konudur. Bu hususta daha geniş bilgi için '*Kur'an-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi*' adlı makalemize bakılabilir. (...) İnsanın yaratılışı hakkında bugün ortaya atılan görüşler de sonuçta bir teoridir. İnsanın mutlaka şöyle veya böyle bir tekâmülden geçip bu hale geldiğini kesin biçimde söylemek mümkün değildir. Çünkü ispatı mümkün olamaz. İspatı mümkün olmayan da pozitif ilim olamaz. Demek ki bu söylemler bir tahmindir. Ancak âyetlerin ruhundan insanın bir tekâmül geçirdiğini anlıyoruz."⁹

İlgili makaleden ve tefsir çalışmasından verdiğimiz örneklerden anlaşılabilir, Süleyman Ateş'in insanın evrimle tekâmül ettiği kanaatinde olduğudur. Makalesinde "Hayatın, ilkel hücreden evrimleşen evrimleşen önce basit canlıların, sonra daha üstün yapıları canlıların ve en sonunda da insanın meydana geldiği, kesin kanıtlarla ortaya konmuştur. İnsanın maymundan türediği doğru değildir. Fakat insanlarla maymunlar müşterek bir kökten türemiş olabilirler."¹⁰ diyen Ateş, tefsirinde evrim görüşüne yeni bir boyut kazandırmış, insanın evriminin kendine özgü olduğunu ve sair türlerin birbirine evriminin söz konusu olmadığını savunmuştur. Söyledikleri her ne kadar çelişkiliyse de onun bizzat fikrî bir evrim içinde olduğu apaçıktır:

"Biz, bütün canlıların, bir tek hücreden tekâmül edip çeşitli hayvanların bu suretle meydana geldiğini, insanın da herhangi bir hayvandan veya maymundan türediğini söylemek istemiyoruz. Mevcut canlıların hepsi tekâmül

⁸ Örnek olarak bk. İsmail Yakıt, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, S. 5, s. 5-15; Mustafa İslamoğlu, *Yaratılış ve Evrim Düşün* Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 277-279; Caner Taslamam, *Evrime Teorisi Felsefe ve Tanrı* İstanbul Yayınevi, İstanbul 2016, s. 260-286; a.mlf. "Evrime Teorisi: Felsefi ve Teolojik Bir Değerlendirme", *Artuklu Akademi Günleri Bilim Tarihi Ve Felsefesi Sempozyumu (Mardin, 27-29 Kasım 2015)*, ed. Ömer Bozkurt, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2016, s. 321-334.

⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997, c. 2, s. 192.

¹⁰ Ateş, "Kur'an-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi", s. 131.

geçirmiş olabilir. Fakat hiçbirinin diğerinden evrimleşerek bugünkü biçimine geldiği kanısında değiliz. Yüce Allah her canlı türünü meydana getirmek üzere çeşitli hücreler yaratmış olabilir. Mevcut canlıların her biri, kendilerinin meydana gelmesi için yaratılan ayrı ayrı ana hücrelerden, kendi köklerinden evrimleşerek bugünkü şekline getirilmiş olabilir. İnsanın da basit, kendi kendine üreyen bir ilk kökten, bir ilk canlıdan yaratıldığını düşünebiliriz. İnsanın aslı olan bu canlı, -git gide tekâmül edip önce şu, sonra bu hayvana, ondan sonra da insana çevrilmeden- doğrudan doğruya gittikçe tekâmül eden insan modeli canlılardan geçe geçe, akıl ve yeteneklerini kazanan ve Âdem adını alan insan şekline gelebilir. Duyularını ve aklını kazandığı zaman Âdem adını alan bu en mükâmil, kâinatın özü insanın, kendisi gibi mükâmil insan düzeyine ulaşmış olan eşyle çiftleşmesinden birçok erkek ve kadın yaratılıp dünyaya yayılmıştır.”¹¹

Görüldüğü üzere Yüce Allah’ın her canlı türünü ayrı ayrı yaratmış olması makbul addedilemezken onları meydana getirmek için farklı birer ilk hücreyi yaratmış olması makul kabul edilmektedir. Oysaki bu sadece zan ve vehimden ibarettir. Süleyman Ateş’in, makalesindeki gibi tefsirinde de genel anlamda bir kafa karışıklığı yaşadığı sezilenmektedir. Asıl meselemiz bu olmadığı için sadece bir örnekle bu duruma işaret ediyoruz. Tefsirinde Âl-i İmrân sûresinin 59. âyetinin¹² tefsirinin ilk cümlesi şöyledir: “Allah Âdem’i nasıl annesiz babasız yaratmışsa elbette İsa’yı da babasız olarak yaratabilir...”¹³ Bu ifade, Ateş’in konuyla ilgili bütün düşünce sisteminin ana eksenini oluşturan; Âdem’in kendisinden daha ilkel bir canlının nutfesinden yaratılmış olduğu söylemiyle taban tabana zıttır. Zira eğer annesiz babasız yaratılmışsa -ki bizce de doğru olan budur- bu onun mükemmel bir şekilde ve tekâmüle muhtaç olmaksızın yaratıldığını gösterir. Yok eğer “Âdem” ismine layık bir mükemmelliğe erişemeyen alt düzey bir canlının nutfesinden yaratılmışsa, o nutfenin sahibi Âdem’in babası, onu bir cenin olarak rahminde taşıyan canlı ise onun annesi olacaktır. Ancak bu çelişki bizce şaşkıncı değildir çünkü zorlama te’viller, zan ve tahmin üzerine bina edilen hükümlerin makul ve mantıklı ölçülerle ayakta durabilmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır.

Çalışmamızın asıl konusu Ateş’in âyetlerle ilgili parçacı yaklaşımı ve keyfi yorumları olmadığı için yukarıda kaydedilen açıklamalarında yer alan âyetlerle ilgili tahlil bir başka bahsin mevzuudur. Maalesef bu fikri savunular ilgili pek çok âyeti göz ardı etmekte, bunlardan söz etmemekte yahut kıyasıya te’vîl yoluna gitmektedir. Günümüzde bunun gibi ve daha aşırı bir şekilde te’vîlde sınır tanımayan yaklaşımlar adeta bir tür modern Bâtınîlik cereyanı görünümündedir. Ayrıca sarih naslar hoyratça ve usulsüz te’vîl edildiği zaman onlarla her türlü fikri savunmak mümkün hale gelebilmektedir. Bu da ilkin İslamî ilimlerin ve dolayısıyla Din’in sabitelerini inkâr etmeyi mümkün kılan bir zemini hazırlamaktadır. Bugün dini konularda ilim sahibi olan-olmayan birçok kimsenin her türlü iddiayı rahatça ortaya atabilmesiyle oluşan atmosferin başlıca sebebi de kanaatimizce budur.

Son tahlilde elbetteki her araştırmacı kendi kanaati doğrultusunda, istediği gibi düşünme ve konuşma hakkında sahiptir. Bizim üzerinde

¹¹ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. 2, s. 190-191.

¹² “إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” : Şüphesiz ki Allah katında İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona ‘ol’ dedi. O da derhal oluverdi.”

¹³ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. 2, s. 57.

durduğumuz nokta şahsî kanaat ve fikirler değil, bunlar sunulurken düşülen çelişkili vaziyet ve referans olarak gösterilen kaynakların doğru kullanılıp kullanılmadığı hususudur. Bu minvâlde şimdi de Ateş'in Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinden yapmış olduğu nakilleri ve bunları yorumlama biçimini görelim.

2. SÜLEYMAN ATEŞ'İN ELAMLILI HAMDİ YAZIR'DAN YAPMIŞ OLDUĞU ALINTILAR VE BUNLARIN TAHLİLİ

Süleyman Ateş'in Elmalılı Hamdi Yazır'dan naklettiği ve kendi fikrini destekleme sadedinde kullandığı bölümler şunlardır.

2. 1. Âl-i İmrân sûresi 59. âyette, “إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ” buyrulmaktadır. Bu âyet doğrudan doğruya Hz. İsa'nın da Hz. Âdem gibi babasız yaratıldığını beyan etmektedir. Hristiyanların, “Madem ki İsa'nın babası yok o halde Allah'ın oğludur!” şeklindeki iddiaları üzerine nâzil olmuştur ve Âdem'in hem babasız hem de annesiz yaratılmasının bundan daha şaşırtıcı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴ Yani ayet babasız olma özelliğinden dolayı Hz. İsa'yı ilah edinenlere, “Hem annesiz hem de babasız olan Âdem'in de rab olması gerekmez mi?” demekte “Hz. Âdem'in bu özelliğinden dolayı onu rab edinmediğinize göre, Hz. İsa'yı da edinmemeniz gerekir.”¹⁵ mesajıyla bu sapmayı reddetmektedir. Yapılan teşbih ikisinin aynı şekilde yaratılmış olduğu için değil Yüce Allah'ın öteden beri süregelen adetinin dışında bir yaratılış ile halk edilmiş olmaları bakımındandır.¹⁶ Şu halde âyette altı çizilen nokta, Âdem'in topraktan yani beşerî bir babaya muhtaç olmaksızın yaratıldığı gibi Hz. İsa'nın da babasız halk edilmiş olduğudur. Onun bir anne tarafından doğurulmuş olması bu neticeyi değiştirmez. Yazır âyete, “*Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona 'ol!' dedi, o halde olur.*” şeklinde bir meâl vererek şu açıklamayı yapar:

“ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ” âyeti, topraktan hayata doğru başlayan ıstıfaya ‘فَيَكُونُ’ bir müddet sonra ruh-ı insanî nefhiyle insan olarak ıstıfaya ‘فَيَكُونُ’ da tevali-i silsileye delâlet etmektedir ki ‘oldu ve olur’ demektir. Âdem'in topraktan halkı evlâd-ı Âdem'in sulb-i pederdeki tavr-ı hilkatlerine muadildir denilebilir. Bugün bazı hayvanat ulemasının muhtarlarına göre nutfedeki yani büzurat-ı meneviyyedeki hayat, hayat-ı nebatîdir. وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا¹⁷ medlûlüne nazaran da Âdem'in arzdan bir hayat-ı nebatî ile başlamış olması fehmlunabiliyor. Bundan sonra bunun hayat-ı hayvanî ve hayat-ı insanîye bir hatvede mi yoksa birçok hatvelerle mi geçtiğini ilim denecek bir surette tayin edemeyiz, bunlar şüphedir. Bunda muhkem olan nokta Âdem'in her halde ilk hilkatine ne olursa olsun onun o hilkatte insan ve Âdem değil iken ilk olarak bir insan bir beşer olması ve ondan evvel nebat ve hayvan varsa da insan bulunmaması ve insanın bir ‘Kün!’ ile tekevvün etmesidir. Şu halde burada hem insan hem hayvan hem nebat nokta-i nazarından her birinin ilk tohumları kendi

¹⁴ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mısriyye, Mısır ts., c. 1, s. 219; İbrahim b. es-Sırrî Ebû İshak ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, c. 1, s. 219; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî* Dâru'l-Vatan, Riyad 2003, c. 2, s. 600.

¹⁵ Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 2, s. 391.

¹⁶ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfu an hakâiki ğavâmıdı't-tenzîl*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut 1985, c.1, s. 367.

¹⁷ Nûh, 71/18.

cinslerinden olmadığını, onların her birinin de bir halk-ı İlahî ile olduğunu ve bunların kadim ve ezeli olmadıklarını tasrih vardır. Binaenaleyh insan bir hayvan tohumundan olmuştur veya bir nebat tohumundan olmuştur diye şüphe etmek de meseleyi değiştirmez, ilk insan yine bizzat mahlûktur. Farz edelim ki Âdem bir hayvandan doğmuş olsun, bir hayvan veya bir nebat insan oluversin, bu da bir 'kün!' den başka bir şey midir? Bilfarz ilk insan nesnastan doğmuş demek ilk insan insan tohumuna muhtaç olmamıştır, insan için insan tohumu zarurî değildir demek değil midir? O halde bunlarda halk kanunu ve 'Kün!' emrinden başka ilmi ve yakini bir mebde-i kanuni yok iken şüphelere koşup da muhkemi bırakmanın manâsı nedir? Daha sonra Âdem'in bir değil birçok farzedilmesi de meseleyi değiştirmez. Bilakis emsali teksir eder. Lâkin akıl nokta-i nazarında bir Âdem'den fazlası da zarurî ve muhkem değildir. Maamafih ne gariptir ki babasız bir insan olmaz davasında bulunanlar bidâyette bir değil birçok babasız insanlar bulunduğuna hükmetmek istiyorlar. Bu ise ilimde ve imanda muhkemi bırakıp şüpheye koşmaktır."¹⁸

Ateş, Elmalılı'nın bu izahatını kendi makalesine aktarırken altını çizerek belirttiğimiz kısımları almaktan imtina etmiştir. Görüldüğü gibi Elmalılı Hamdi Yazır'ın bu açıklaması, doğrudan Hz. Âdem'in yaratılmasından ziyade, âyette geçtiği üzere Hz. Âdem ile Hz. İsa'nın hilkatlerinin kıyası sadedindedir. Elmalılı bu izahın bütünlüğü içerisinde net bir şekilde Âdem'den önce nebat ve hayvan varsa da insanın bulunmadığını ve insanın "Kün!" emriyle var olduğunu söylemektedir. Müellif "Kün!" emri açısından, insanın bir nebat yahut hayvan tohumundan olduğu konusunda şüphe etmenin bile sonucu değiştirmeyeceğini belirtmektedir. Hatta faraza insanın bir nebattan yahut hayvandan doğmuş olduğu düşünülse bile müellife göre bu durum "Kün!" emrine aykırı değildir. Kaldı ki "Kün!" emrinden başka bir mebde-i kanuni yokken âyetlerin muhkematını bırakıp bu gibi şüphelere koşmak ona göre yanlıştır. Müellife ilginç gelen daha önemli bir nokta ise, Hz. İsa'nın babasız olabileceğine inanmayan kimselerin başlangıçta bir değil birçok babasız insan bulunduğuna hükmetmek zorunda kalıyor oluşlarıdır. Çünkü onlar bir yandan Allah'ın sonsuz kudretiyle ve "Kün!" emriyle yaratmasına akıl erdirememekte diğer yandan insanın var oluşunu evrime bağlamaktadır. Bunu düşünmek ise hem zarurî ve muhkem değildir, hem de evrim sonucu türeyen birçok Âdem'in var olduğuna inanmak demektir.

2. 2. Süleyman Ateş, Elmalılı Hamdi Yazır'ın " وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ"¹⁹ âyetinin tefsirinde "Demek ki Yüce Allah, çamurdan süzerek bir sülâle (öz) çıkarmış ve insanı ilk defa o sülâleden yaratmıştır. Yüce Allah, çamurdan madenleri, bitkileri, hayvanları sıyırıp çıkardıktan sonra bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların sonuncusu olmuştur."²⁰ dediğini belirtir ve ardından Yazır'ın tefsirinden ilgili kısmı şöyle özetler:

"Gelen haberlerde insanın, maden, bitki ve hayvan unsurlarından sonra yaratıldığında ihtilaf görülmediğini, bunların ilk insan hücreciği haline nasıl geldiğini anlamak için öteden beri bu üç unsurun tasnifine çalışıldığını ve çeşitli fikirler ileri sürüldüğünü belirten müfessir, İbn Turke el-İsfahani'nin, *Fusus*

¹⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1979, c. 2, s. 1119; Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", s. 134-135.

¹⁹ el-Mü'minûn 23/12.

²⁰ Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", s. 135.

Şerhi'ne bu konuda yazdığı şu sözlerine dikkati çeker: Arzda ilk oluşan önce madenler, sonra bitki, sonra hayvandır. Yüce Allah, bu birbirinden üremiş türlerin her sınıfının sonunu, ondan sonra gelenin başı kıldı da madenlerin sonu ve bitkilerin başını mantar; bitkinin sonu ve hayvanın başını hurma; hayvanın sonu ve insanın başını maymun kıldı...²¹

Ateş burada da Elmalılı'nın ifadelerinden evrime bir yol aramaya çalışmaktadır. Elmalılı ise tefsirinde âyete “Şanın hakkı için biz insanı çamurdan, bir sülâleden yarattık.” şeklinde meâl vermiş ve ilkin “sülâle” kelimesi hakkında filolojik açıklamalarda bulunmuştur. Müellif daha sonra âyette geçen “الإنسان” lafzıyla kimi müfessirlerce Âdem'in, kimilerince de insan cinsinin kastedildiğini belirtmiştir. Şayet Âdem olarak düşünülürse, çamurdan süzölmüş bu “sülâle” onun yaratılmış olduğu ilk öz maddedir. Eğer insan cinsi olarak alınır, insanlara gıda olarak uzviyet-i insaniyeye ilk temessöl eden maddeler şeklinde tasavvur edilebilir ki bunlar çamurdan sıyrılmış çıkmış madenî, nebatî yahut hayvanî maddelerdir. Nitekim “sülâle”, nufteyi oluşturan gıda maddeleri ile de açıklanmıştır. Bu anlamıyla ayet sadece Âdem'i yahut insan cinsini değil fert fert bütün insanları kastetmiş olur.²² Müellif daha sonra şöyle devam eder:

“Zira mevâdd-ı gıdaiyyeden her insanda uzviyyet-i insaniyye halk edildiği ve bu suretle insanın hilkatine bu mevâddın bil'ıstıfa bir menşe' teşkil ettiği malümdür. Bu ise ledettenkih ilk insanın madde-i hilkatini idrâk için bir delil olur. Ancak sonraki insanlarda bu mevad bir insan nutfesiyle mesbuk olan bir beden içinde hazm-ü temsil olunduğundan bunu insan bedenine daha evvel verilmiş olan kuvve-i hayatiyyenin bir eseri olarak mülâhaza etmek ve binâenaleyh baba nutfesinin kuvvetine irca' eylemek karîb görünür. Halbuki ilk insanın yaradılışında böyle bir mülâhazaya imkân yoktur. Çünkü bu mevâddı insana temsil etmek için henüz bir insan uzviyyeti yoktu.”²³

Göröldüğü gibi Elmalılı Hamdi Yazır'ın, Âdem'in ilk insan oluşuyla ilgili herhangi bir şüphesi yoktur ancak metnin tamamı değil sadece bazı yerleri nazara verildiğinde aksi bir durumun lanse edilmesi mümkündür. Müellifin düşünce sisteminde, insanın maden, bitki ve hayvan unsurlarından sonra yaratılmış olması, onlardan evrimleşme suretiyle yaratılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine Yüce Allah önceden var ettiği maddelerin hülâsası denebilecek “sülâle”yi dilediği gibi kullanarak ilk insanın cismini yaratmıştır. Âyette geçen bu kelime sonraki insanlar için “nutfe” olarak da anlaşılabilir²⁴ çünkü insanın nutfesi de (meni) adeta topraktan halk edilen gıda maddelerinden süzölmüş bir hülâsadır.²⁵ Dolayısıyla Elmalılı'ya göre insan, Süleyman Ateş'in ve diğer evrim savunucularının iddia ettiği gibi, kendinden önce var olduğu söylenen insan-hayvan arası ilkel bir alt türün evrimiyle ortaya çıkmamıştır. Bu

²¹ Ateş, “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi”, s. 135.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 3432-3433.

²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 3433.

²⁴ Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Garîbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 253; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2000, c. 19, s. 14; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1964, c. 12, s. 109. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-'ulûm*, b.y., y.y., ts., c. 2, s. 475.

²⁵ Bkz. Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, c. 23, s. 264-265.

meyanda müellifin şu cümlesi son derece önemli ve gayet açıktır: “Allah Teâlâ, çamurdan maâdini, nebâtâtı, hayvanâtı sıyırıp çıkardıktan sonra; bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların âhiri olmuştur.”²⁶

Şu halde Elmalılı'nın tasnif örneği olarak İbn Turke el-İsfahânî'den naklettiği kısmı bu çerçevede anlamak gerekmektedir. Müellifin nakli tam olarak şöyledir:

“Arzda evvelâ tekevvin eden maâdin, sonra nebât, sonra hayvandır. Ve Hak Teâlâ bu mevalid ecnasından her sınıfının âhirini onu velyedenin evveli kıldı da maâdinin âhiri ve nebâtın evvelini mantar, nebâtın âhiri ve hayvanın evvelini hurma, hayvanın âhiri ve insanın evvelini maymun kıldı ki vahdeti ittisaliyye halel ve inhiraftan fasıla ve inkita'dan mahfuz ve mazbut için.”²⁷

Burada “Hayvanın ahiri ve insanın evvelini maymun kıldı” ifadesiyle insanın maymundan evrimi kastedilmemekte; hayvan sınıfının insana en yakın olanının maymun olduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla “insanın evveli” denirken, insandan bir önce, cisim ve madde itibarıyla bir mertebe altta maymunun olduğu anlatılmaktadır; yoksa insanın başlangıcı, atası maymundur denilmemektedir. Nasıl ki yine aynı tasnife göre hurma bitkisi herhangi bir hayvanın atası değilse, maymun da insanın atası değildir. İnsanın bunlarla irtibatı, aynı zamanda onların da yapıtaşlarını teşkil eden maddelerden yaratılmış olmasıdır. Örneğin karbon, azot, kalsiyum, fosfor ve benzeri maddeler hem tabiatıta cansız olarak, hem bitki hücrelerinde, hem hayvanî cisimlerde hem de insan vücûdunda mevcuttur. İnsan ise bütün mahlûkat yaratıldıktan sonra ve tıpkı diğer nevelerin ataları-âdemleri gibi hiç yok iken orijinal bir surette yaratılmıştır.

2. 3. Süleyman Ateş'e göre insanın çeşitli evrim safhalarından geçtiği “وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا : Oysa o sizi çeşitli aşamalar halinde yarattı”²⁸ âyetinde de açıkça belirtilmiştir. Aynı sûrenin “وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا” : Allah sizi bir bitki olarak bitirdi.”²⁹ âyeti ise ona göre insan tekâmülünde ilk aşamanın bitki olduğunu anlatmaktadır. Ateş'in bu âyetlerden bahsederken *Hak Dini Kur'an Dili*'nden naklettiği kısımlar şunlardır:

“Burada insan yaratılışının geçirdiği tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur ki Ebu's-Suûd'un yazdığı üzere önce anorganik halde, sonra gıdalar halinde, sonra karışımlar halinde, sonra nutfe (sperma) halinde, sonra alaka, mudğa, izam ve lahm halinde ve sonra da bambaşka bir yaratılıştta inşa etmiştir.”³⁰

“Hâsılı insan, bizatihi ve lizatihi kâmil ve kendiliğinden mevcut bir kadim olmadığı gibi, bir anda yaratılmış basit bir mahluk da değil, dehrin bidayetinden beri devir, devir; tavır tavır yaratılmış gayr-i mezkûr şeylerin süzülüp birbirine katıla katıla imtizaç ettirilmiş ve terbiye edile edile birtakım evsaf ve hususiyat ilave olunarak yetiştirilmiş emşacdan mürekkeb bir nutfeden yaratılmıştır.”³¹

Ateş bu alıntılardan sonra şöyle der: “Dehr suresinde yüce Allah: ‘İnsanın üzerinden, kendisinin henüz anılan hiçbir şey olmadığı (yani kendisinin anorganik halde bulunduğu) uzun bir zaman geçmedi mi?’ âyetiyle insanın bu

²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 3433.

²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 3434.

²⁸ Nûh 71/14.

²⁹ Nûh 71/18.

³⁰ Ateş, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi”, s. 136.

³¹ Ateş, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi”, s. 136.

ilk yaratılış aşamasına işaret etmiştir. Hamdi Yazır'ın da 'gayri mezkûr şeyler' tabiriyle anlatmak istediği, bu ayetin meâlidir.³²

Elmalılı Hamdi Yazır'ın "وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا" âyetiyle ilgili orijinal ifadeleri ise şöyledir:

"Halbuki o sizi tavır tavır nice hallerden geçirerek halk etmiştir. Burada insan hilkatinin ferden ve cem'an geçirmiş olduğu tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur ki Ebu's-Suûd'un tahriri vechile ibtidâ anasır halinde, sonra ağziye halinde, sonra ahlât halinde, sonra nutfe halinde, sonra alaka halinde, sonra mudga halinde, sonra izam ve lühum halinde, sonra da bambaşka bir hilkatte inşa etmiştir."

Orijinal metinde "Burada insan hilkatinin ferden ve cem'an geçirmiş olduğu tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur." denirken, Ateş bu cümleyi "Burada insan yaratılışının geçirdiği tekâmül mertebelerine işaret buyurulmuştur." şeklinde almıştır. Burada nutfe, alaka, mudga gibi aşamaların insan ferdinin anne karnında geçirdiği safhalar olduğunu reddetme niyeti ile yapıldığı anlaşılan keyfi bir alıntı örneği görülmektedir.

Müellif "وَاللَّهُ أَنْتَبَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا" : *Ve Allah yetiştirdi sizi arzdan nebat tarzıyla.*" âyetine ilişkin, "nebat-inbat" kelimeleri hakkında bir takım etimolojik açıklamalar yaptıktan sonra ise yine Ateş'in nazara almaktan imtina ettiği şu açıklamayı yapar:

"Razî der ki: Âyette iki vecih vardır. Birisi, 'Sizi arzdan bitirdi.' demek 'Babanızı arzdan bitirdi' yani 'İbtida topraktan onu yaratmak suretiyle cinsinizi yarattı.' demektir, o kadar ki 'إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ' gibi olur. Diğeri, 'Hepinizi arzdan yarattı.' demek olur, çünkü Allah bizleri nutfelerden, onları (nutfeleri) gıdalardan, onları nebattan, onu da arzdan yaratıyor."³⁴

Elmalılı, Ateş'in bahsettiği "هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا" âyetinin sonu ve hemen ardından gelen "إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ" âyetinin başıyla ilgili ise şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"Bidayetinde ilk maddeleri olan anasır, maâdin, sonra onlardan tavır tavır yaratılıp mutavassit maddeleri olan nebatî hayvanî gıdalar 'مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ' ³⁷sonra onlardan süzülen ve yakın maddesi olan nutfeye doğru peyderpey etvar ve meratib içinde gelen bir şey olmuş, lâkin insan diye mezkûr olan şey olmamıştı. Hâkikat insanın her ferdi gibi cinsi de kadim değildir, hâdistir. Hem dehrin başlangıcından, âlemin hilkatinden çok sonra vücuda gelmiştir. Niçin öyle olmuş da daha evvel olmamış? 'إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ' -Çünkü insanı biz şöyle yarattık- Yani o kendi kendine, kendi keyfine göre olmadı, basit ve mahdûd bir mertebede mühmel olarak kalmak için de yaratılmadı, şu vechile yaratıldı 'مِنْ نُّطْفَةٍ' -bir nutfeden- (...) Sonra insan cinsinin bir nutfeden yaratılmış olmasının zâhiri Âdem'in de bir nutfeden yaratılmış olduğunu ifade eder. Şu kadar ki o nutfenin bir insandan gelmemiş olmasını istilzam eyler, 'مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ' de bu olmak gerektir. Gerçi 'خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ' ³⁹ile Âdem'in buradan istisnasına da istidlâl

³² Ateş, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", s. 136.

³³ Âl-i İmrân 3/59.

³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, s. 5374.

³⁵ el-İnsan 76/1.

³⁶ el-İnsan 76/2.

³⁷ el-Mü'minûn 23/12.

³⁸ el-İnsan 76/2.

³⁹ Âl-i İmrân 3/59.

edilebilir. Lâkin ‘مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ’ ve ‘ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ’⁴⁰ gibi diğer âyetler, turabdan, tünden hilkatin mebde’ itibariyle olduğunu gösterdiği gibi ‘خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ’⁴¹, ‘خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ’⁴² gibi umuma hitap eden âyetler de mebde’ nokta-i nazarından bunların bütün insanlar hakkında sadık olduğunu anlattığından Âdem’in bir insan ile mesbûk olmayan bir nutfeden yaratılmış olmasına münafî olmayacağı cihetle ‘خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ’⁴³ de olduğu gibi burada da cins mebde’ olarak vârid olan ‘مِنْ نُطْفَةٍ’ itlakından hiç bir insan istisna edilmemek daha zâhirdir. (...) Hâsılı insan bizâtihi ve lizâtihi kâmil ve kendiliğinden mevcut bir kadîm olmadığı gibi bir anda yaratılmış basît bir mahlûk da değil, dehrin bidayetinden beri devir devir, tavır tavır yaratılmış gayr-i mezkûr şeylerin süzülüp birbirlerine katıla katıla imtizaç ettirilmiş ve terbiye edile edile bir takım evsaf ve hususiyat ilâve olunarak yetiştirilmiş emşacdan mürekkep bir nutfeden yaratılmıştır.”⁴⁴

Görüldüğü gibi Elmalılı Hamdi Yazır, Kur’ân’da topraktan yaratıldığının beyan edilmesi itibariyle Hz. Âdem’in nutfeden yaratılmış olma bakımından istisnâ tutulabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte ona göre âyette cins isim kastedilmesi itibariyle bütün insanlarla beraber Âdem’in de nutfeden yaratıldığını söylemek zâhire daha uygundur. Böyle kabul edildiğinde ise müellife göre bu nutfenin ondan önceki başka bir insandan gelmemiş olduğunu söylemek gerekir çünkü Âdem babasız yaratılmıştır. O halde onun yaratıldığı nutfe “مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ” ile ifadesini bulan, adeta maddeden süzölmüş saf bir öz olacaktır ki bu Âdem’in yaratıldığı maddedir. Bu bakımdan Elmalılı’ya göre tekâmül eden bir şey varsa, zaman içinde terbiye edilen, özün özü kıyamında süzölen ve Âdem’in yaratıldığı musaffa madde olan nutfedir, yoksa Âdem’in bizzat kendisi değildir. Ateş’in bu detaylı izahı göz ardı ederek makalesine sadece son kısmı alıntılanması, şüphesiz ki Âdem’in diğer bir ilkel canlı türünün nutfesinden yaratıldığı savını desteklemeye yöneliktir. Oysaki Elmalılı, Ateş’in alıntılıdığı kısımda yer alan “nutfe” ile ne kastedildiğini yine onun nazara vermediği bölümde apaçık izah etmektedir.

Bu faslı bitirirken Süleyman Ateş’in, yukarıda naklettiğimiz uzun uzadıya izahatı yapan Elmalılı’yı referans göstererek ancak Elmalılı’nın söylediğiyle taban tabana zıt bir tarafta yer alan sonuç ifadesini ibret verici bir kayıt düşmek adına nakledeyim:

“Yani Hamdi Yazır demek istiyor ki: Âdem de diğer insanlar gibi bir nutfeden yaratılmıştır. Ancak onun babası bir insan değil, insana tekâmül eden, insan olma yolunda olan bir hayvandır. O hayvan da bir başka hayvanın nutfesinden yaratılmıştır. Bu iş böyle gide gide topraktan yaratılan ilk canlıya kadar iner. İşte Âdem’in topraktan yaratılması, o topraktan yaratılan canlının soyundan gelmesinden dolayıdır.”⁴⁵

3. ELMALILI HAMDİ YAZIR’IN TEFSİRİNDEN KONUSYLA İLGİLİ DİĞER BAZI ÖRNEKLER

Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsiri incelendiği zaman Süleyman Ateş’in mevzubahis etmediği pek çok yerde müellif tarafından Hz. Âdem’in yaratılması

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/59.

⁴¹ el-En‘âm 6/2.

⁴² Rûm 30/20; el-Fâtır 35/11; el-Mü‘min 40/67.

⁴³ Rahman 55/14.

⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 8, s. 5493-5496.

⁴⁵ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. 10, s. 239.

meselesine temas edildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi isteyenler detaylı okumalar yapabilir ancak burada müellifin söz konusu değinilerinden birkaçını aynen ve kısaca aktarmakla yetiniyoruz.

3. 1. “Hilkat-i İsa ilmen tasavvur olunamaz bir tenakuz değildir. Bilakis tecarib-i insaniyyenin mebde-i olan ilmî bir vakıanın, Âdem vakıasının, ilk hilkat vakıasının bir tekerrüdüdür. Filvaki İsa müteşabih bir kelime-i hak’tır. Yani hilkatte bir vakıa-i nadiredir. Fakat her veçhile münferid, ittırad kanunundan bütün bütün hariç, misalsiz, aklen izah ve tevili nâkabil bir kelime, bir vakıa da değildir.”⁴⁶

3. 2. “O Rabbiniz ki sizi tek bir nefisten, bir şahıstan halk etti. Binaenaleyh an’asıl hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir Halık’ın mahlûklarısınız. Bu mebadî üzerinde esasat-ı hukukiyyenizi insaniyyet hakikatine ve terbiye esasına ibtina ettirerek hukuk-i uhuvette müraat etmeli ve Rabbinizin emri hilâfına hareketten sakınmalısınız. Evet Rabbiniz bir nefis halk etti ‘*Ve o bir nefisten eşini de halk etti.*’ böyle bir nimet ihsan eyledi. Biri değerinin canından kopmuş bir çift meydana getirdi.”⁴⁷

3. 3. “Müşahede ve tecrübe ile malûmdur ki bir babadan erkek evlâd olabildiği gibi dişi de olabilir. Halbuki kudret-i hâlîka tabiat-ı eşyada olsa idi ne topraktan insan zuhur edebilirdi ne de bir erkekten bir dişi evlâd olabilirdi. Çünkü tabiat ittırad demek değil ise hiçbir şey değildir. Halbuki ne erkek dışının bir ittıradı ne de dişi erkeğin bir ittıradıdır.”⁴⁸

3. 4. “O Hâlık Tealâ ki nefis-i vahideden eşini de halk etmek suretiyle kudret-i Rabbaniiyesini gösterdi ‘*وَبَنَىٰ مِنْهُمَا رَجُلًا كَثِيرًا وَنِسَاءً*’⁴⁹ ve bu ikisinden birçok erkekler ve kadınlar neşretti, cihana yaydı ve elyevm mevcut insanlar böyle meydana geldi. Binaenaleyh hiç yokken topraktan ıstıfâ ile insan yaratan ve o insandan eşini yaratan ve iki insandan bittevâlüd erkek dişi birçok evlât ve ahfad yaratıp dünyaya yayan Hâlık Tealâ’nın Rubûbubiyyeti bir şahıstan ordular, milletler yetiştirebilidiğini bilmeli ve ona göre îman-ı tâmm ile îfa-i vazife etmeli, Allah yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmemeli ve kanun-ı izdivaca riayetle teksir-i nüfusa ehemmiyet vermeli ve bunların bir terbiye-i Rabbaniiyye ile yetişmesine itina eylemeli”⁵⁰

3. 5. “Bu nefis-i vahideden murat Hazreti Âdem, zevcinden murat da Hazreti Havva olduğunda ittıfak ve icma vardır. Hazreti Âdem topraktan bi’l-ıstıfâ halk olunmuş Hazreti Havva da nefis-i Âdem’den münşaiib olarak yaratılmıştır...”⁵¹

3. 6. “Binaenaleyh halden mebde’e irca-ı nazar olduğun zaman tenasülün ikiden dört ve dörtten sekiz gibi bir nisbet-i hendesiye takip etmesi haysiyetiyle bu günkü milyarlarla insanların cezri alınınca riyazî bir surette sabit olur ki mebde-i beşer Âdem ve Havva diye ifade edilen bir çifte, yani bir erkekle bir kadına racidir ve bunlar beyninde vahdet-i asliyye ifade eden bir alâka-i nefsiyye vardır. Ve bu alâkada erkek evvel, kadın tâlîdir. Ve binaenaleyh o kadın o erkeğin nefisinden münşaiibdir, onun ruhundan kopmuştur. Ancak bu teşaübde harika muzaaftır, zira onlar artık bizzarure ana baba ile mesbuk

⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1121.

⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1271-1272.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1272.

⁴⁹ Nisâ 4/1.

⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1273.

⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1273.

değildirler ve o kadının o erkekten teşaubu da bir evlâd teşaubu gibi değildir. Hamilülcinseyn bir cüzeyrden çatallanan ve ileride birbirlerine telâki etmek üzere mütekebil bir incizab besliyen ve müttehid bir gayeye hizmet eden muhtelif hasiyetli fail ve kabil bir çift vüreykin inşıkakı gibidir. Bu ise topraktan ıstıfa-i beşerî gibi bizzat ‘halkullah’ ile izah olunur.”⁵²

3. 7. “Dilerse bunların aralarındaki mahlûkatı halk ettiği gibi bir asıldan halk eder. Bunu da ya ibtidâen topraktan nebatat ve hayvanatı ve Âdem’i halk ettiği gibi diler hilâf-ı cins bir asıldan inşa eder veya diler mücanis bir asıldan inşa eder. Bunu da dilerse bir erkekten dışı halk etmek suretiyle tenevvü ettirir. Nitekim Âdem’den Havva’yı böyle halk etmiştir. Dilerse bir dışiden erkek halk etmek suretiyle tenevvü ettirir. Nasıl ki İsa’yı da böyle halk eylemiştir. Dilerse hem erkek hem dışiden halk eder ki sair insanları da böyle halk etmiş ve etmektedir.”⁵³

3. 8. “Ancak insanın ilk ferdi olan Âdem, ilk insan olduğu gibi onun yaradıldığı o mesnun balçık da ilk evvel onda sünnet olmuş ilk tohumdur. Hasılı Âdem dahi ilk olarak nutfe mahiyetini almış bir balçıktan yaratılmıştır... Şu kadar ki o nutfe, bir insan ile mesbuk değildir. Onun ıstıfası evlâdı gibi bir insan bedeninde vaki' olmamıştır. Bununla beraber elhâlete hâzihi bütün insanlar da onun gibi ‘salsâl’den bir ‘hame-i mesnun’dan halkedilmektedir. Şu fark ile ki bu hame-i mesnun, insanın tegaddi ettiği nebatat ve hayvanat bünyelerinden geçerek yine bir insan bünyesinde ıstıfasını bulmaktadır. İşte insan denilen mahlûk, esas itibarıyla hâkir bir şeydir. Allah Tealâ’nın ilm-ü hikmetini, sun’i-kudretini anlamalı ki şu kuru topraktan öyle mesnun bir balçık yapmış ve o kokar balçıktan insan yaratmaktadır.”⁵⁴

SONUÇ

Elmalılı Hamdi Yazır’ın, Hz. Âdem’in evrim sonucu insan altı bir ilkel canlı; diğer deyişle cismanî bir baba vasıtasıyla yaratıldığı görüşünde olmadığı kesindir. O kendinden önceki ulemâ gibi âyetlerin sarih anlamlarını esas alıp Hz. Âdem’in ilk insan olarak halk edildiğini kabul etmektedir. Hz. Âdem’den önce madenlerin, bitkilerin ve hayvanların yaratılmış olması, onun da hayvanî bir türün devamı olmasını gerektirmez. Bu çerçevede, insanın yaratılışı ile ilgili Kur’ân’da anlatılan safahat insan nevinin tür olarak evrimine değil Hz. Âdem’in yaratıldığı özün ilahî hikmet gereği geçirdiği aşamalara yahut anne karnında her insan ferдинin geçirdiği safhalara işaret etmektedir.

Süleyman Ateş, makalesinde başta Kur’ân âyetleri olmak üzere birçok yerden yaptığı alıntılarını parçacı ve tevilci bir üslupla kendi savunduğu evrim fikrine destek yapma gayretine girmiştir. Hem makalesinde hem de tefsirinde bu konuda birbirine zıt ifadeleri mevcuttur ki bu durum apaçık bir kafa karışıklığının emaresidir. Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsirindeki görüş ve izahları da yine aynı perspektifle süzdüğü anlaşılabilir Ateş’in bu tavrı aslında bir zihniyetin ve yaklaşım tarzının tipik örneğidir. Yayınlanmasının üzerinden kırk dört yıl geçtikten sonra hasbelkader böyle bir çalışmaya konu olan makaledeki tarz ve yaklaşım geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürdürülmektedir. Sarih naslara aykırı ve zorlama tevillere yönelenlerin hemen hepsi, başta Kur’ân olmak üzere referans olarak öne sürdükleri kaynaklarda kendilerince işe yarar buldukları kısmı bağlamından kopararak almakta, kalan kısımları ise göz ardı

⁵² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 1276.

⁵³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 3, s. 1628-1629.

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 5, s. 3059-3060.

etmektedir. Her ne kadar Ateş söz konusu makalesinden yıllar sonra yayınladığı tefsirinde kesin ve keskin ifadelerini yumuşatmış, ortaya kendine özgü denebilecek bir evrim tarifi koymuş ve bütün bunların birer tahminden ibaret olduğunu belirtmişse de bu eserinde çalışmamıza konu olan makalesine atıf yapmayı da ihmal etmemiştir. Belki bu durum tefsirin makale gibi akademik çevreye değil daha geniş kitlelere hitap ediyor oluşuyla açıklanabilir ancak her ne olursa olsun takip ettiği yöntemdeki parçacılık ve işe yarar kısımlardan gayrısını göz ardı etme tutumu ne yazık ki değişmemiştir. Neticede Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri de onun bu yaklaşım tarzından nasibini almış ve müellifin evrim fikrini kabul ettiği imajı verilmiştir. Halbuki Elmalılı'nın konuyla ilgili düşüncesi seçme paragraflar ve kopuk ifadelerle değil bütüncül bir gözle incelendiğinde durumun hiç de Ateş'in yansıttığı gibi olmadığı anlaşılmaktadır.

Nihâî gerçek şudur ki zan, tahmin, vehim, zorlama te'vîl ve bilinçli göz ardı etme gibi yaklaşım tarzlarından mürekkep bir parçacı yöntemin sağlıklı sonuca götürme ihtimali bulunmamaktadır. Derme çatma, tabiri caizse günü kurtarmaya ayarlı, üzerinde enine boyuna ve bütün yönleriyle i'mal-i fikir edilmemiş, en önemlisi de Ümmetin icma ve ittifakıyla çatışmalı ve türedi iddialar kendi içlerinde bile açık tenakuzlarla arz-ı endam etmektedir. Günümüz Türkiye'sinde dini konularda hiçbir usûl ve sâbite tanımayarak ahkâm kesen medyatik figürlerin de yine bu minvâlde sağlıksız yaklaşımları kullanarak ortaya kabulü mümkün olmayan çeşitli iddialar attıkları görülmektedir. Üzerinden yarım asra yakın bir zaman geçmiş olsa bile ilim dünyasına sunulan usulsüz, parçacı, aşırı, zorlamacı ve çoğu zaman maalesef bilinçli bir yanılma girişimlerinin tasvip edilmesi mümkün değildir. Bu durum aynı zamanda geriye dönük okuma ve tahlillerin ne denli gerekli olduğunun da bir göstergesidir.

Kaynakça

Ateş, Süleyman. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (1975): 127-146.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 10 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.

Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad b. Abdillâh ed-Deylemî. *Me'âni'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Yusuf Necatî/Muhammed Ali Neccar/Abdülfettah İsmail eş-Şelbî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.

Güven, Turan. "Topluma İdeoloji Olarak Dayatılan Bilim ve Evrim". *I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Tebliğleri*. Ed. Adem Tatlı v.dğr., 871-884. Gaziantep: Anıt Matbaacılık, 2018.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Garîbu'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

İslamoğlu, Mustafa. *Yaratılış ve Evrim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016.

Kocaçalışkan, İsmail. "Evrime mi? Yaratılıştaki Tedric mi?". *I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Tebliğleri*. Ed. Adem Tatlı v.dğr., 824-830. Gaziantep: Anıt Matbaacılık, 2018.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Ahmed el-Berdûni/İbrâhin Atfîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. Thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*. Thk. Adil b. Ali eş-Şiddî (2. ve 3. ciltler). 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2003.

Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-'ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.

Taslaman, Caner. *Evrîm Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.

Taslaman, Caner. “Evrîm Teorisi: Felsefî ve Teolojik Bir Değerlendirme”. *Artuklu Akademi Günleri Bilim Tarihi Ve Felsefesi Sempozyumu*. (Mardin, 27-29 Kasım 2015). Ed. Ömer Bozkurt. 297-335. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları: 2016.

Yakıt, İsmail. “Kur'ân'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998): 1-16.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Zeccâc, İbrahim b. es-Sırrî b. Sehl Ebû İshak. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâfu an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1985.